

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXV

Уређивачки одбор:

*др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле Ивић, др Радослав Катичић, Блаже
Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић, др Асим Пецо,
др Митар Пешикан, др Живојин Станојчић*

Главни уредник

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1979

О СРПСКОХРВАТСКИМ ПРИЛОЗИМА „ЗА НАЧИН”

I

Термин прилог *за начин* примењује се код нас, као што је познато, не само на разне глаголске модификаторе већ и шире, на облике који служе, као на пример *врло*¹, одређивању интензитета² особине именоване придевом или прилогом. Овом приликом предмет наше пажње биће само они прилози „за начин” који ближе одређују глагол.

Изразом *начин* није дата адекватна квалификација одредбених односа који се имају у виду. Иза термина не лежи, у ствари, никаква прецизна дефиниција теоријског концепта „прилог за начин”. Стога и не зачуђује упадљива неусаглашеност у класификаторском поступку сербохрватиста. Напоменућу, примера ради, само оволико: за Будманија су *брзо* и *хитро* „adverbii di tempo”³, за Гудкова „наречия образа действия”⁴, а за Арбузову, Дмитријева и Сокала „определительные качественные наречия”⁵ (мада и ови аутори иначе узимају у обзир тип „наречия образа действия”); *често* и *одмах* у излагањима домаћих стручњака пролазе као временски прилози⁶, Меје и Вајан, међутим, о њима

¹ В. нпр. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамајички системи и књижевнојезичка норма)* I, Београд 1964, на стр. 390. Брабец, Храсте, Живковић чак наглашавају: „Прилог *врло* стоји на питање како?” (Грамајика хрватско-српског језика, VI изд., Загреб 1965, на стр. 197). Ипак, не подводе сви грамајичари овај облик под термин о коме је реч. Стојан Новаковић, на пример, констатује да *врло* спада у прилоге који „казују у којој је мери оно што се казује придевом или прилогом” (*Српска грамајика*, II целокупно издање, Београд 1902, на стр. 21), а слично се изјашњава и Жив. Н. Стефановић (*Грамајика српскохрватског језика за први разред средњих школа*, VII поправљено изд., Београд 1936, на стр. 77); В. П. Гудков *врло* назива прилогом „меры и степени” (*Сербохрватски језик. Грамајически очерк. Литературне текстове с коментарима и словарем*, Москва 1969, на стр. 70), што чини и Вилим Франчић, наглашавајући да овај прилог долази у одговору на питање „колико?” (*Грамајика орусова језика serbochorwackiego*, Warszawa 1963, на стр. 237); итд.

² У савременој општелингвистичкој теорији сви облици који служе одређивању неке дате појаве по њеном интензитету издвајају се у посебну синтаксичко-семантичку категорију под називом *интензификајори*. В. ближе о томе Dwight Bolinger, *Degree Words* [= *Jama Linguarum, Series Maior* 53], The Hague 1972.

³ Pietro Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata*, Vienna 1867, на стр. 134.

⁴ В. П. Гудков, *op. cit.*, на стр. 70.

⁵ И. В. Арбузова, П. А. Дмитричев, Н. И. Сокаль, *Сербохрватски језик*, Лењинград 1965, на стр. 205.

⁶ В. нпр. како *Enciklopedijski leksikon — Mozaik znanja: Srpskohrvatski jezik* (одг. уредник Зденко Штамбук, Београд 1972) класификује овај облик (под одредницом *прилози*).

говоре у одељку који носи наслов „Adverbes de manière”⁷; по Франчићу *залуд* означава начин⁸, а Тежак и Бабић *узалуд*, *узаман*, *ушаман* називају „пamјерним прилозима” (који долазе на питање „ради чега?”⁹, „којим циљем?”¹⁰); исти аутори сврставају облик *ионово* међу количинске прилоге¹⁰, док га Франчић убраја у начинске¹¹; реч *одједном*, на коју би совјетски лингвиста С. Д. Кацнельсон применио термин „видовое слово”¹², за Тежака и Бабића је прилог за начин¹³, а за Франчића прилог за време¹⁴ (реч *наједануш*, међутим, уз коју је дат пољски превод „od razu”, тачно онако као и уз *одједном*, ипак доспева на Франчићеву листу начинских прилога¹⁵); итд.

Општелингвистичка теорија се досада није довољно бавила семантичком страном „начинске” предикатске модификације¹⁶, те отуда нису оскудна само знања о нашој језичкој ситуацији у овом погледу, већ и о одговарајућим појавама на другим странама. Нису, у ствари, до недавна били адекватно регистровани ни могући случајеви употребе „начинских” прилога у појединачним језицима. То се, међутим, последњих година све успешније превазилази. Кад је реч о овој теми, за славистику је значајан догађај објављивање (1975) монографије Пољкиње Ренате Гжегорчикове о функцијама прилога у пољском¹⁷. Добили смо досада најобухватније разматрање прилога једног словенског језика, пуно лепих запажања¹⁸. С истраживањем прилошке проблематике савремена словенска синтакса је иначе незавидно стојала, упоређено с достигнућима ван домена славистике. Стручњаци за енглески, немачки или француски били су већ десетак година интензивније у контакту с радовима логичара, па им је то дало подстицаја за бављење прилозима, додуше поглавито „реченичним”, а тек уз њих, донекле, и „начинским”.¹⁹

⁷ A. Meillet, A. Vaillant, *Grammaire de la langue serbo-croate*, Paris 1952, на стр. 161.

⁸ Vilim Frančić, *op. cit.*, на стр. 236.

⁹ Dr Stjepko Težak—dr Stjepan Babić, *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika za osnovne i druge škole*, VI prer. izd., Zagreb 1973, на стр. 130.

¹⁰ *Op. cit.*, на стр. 131.

¹¹ Vilim Frančić, *op. cit.*, на стр. 236.

¹² С. Д. Кацнельсон, *О грамматической категории*, Вестник Ленинградского университета, No 2, 1948, на стр. 119.

¹³ Dr Stjepko Težak—dr Stjepan Babić, *op. cit.*, на стр. 131.

¹⁴ Vilim Frančić, *op. cit.*, на стр. 235.

¹⁵ *Op. cit.*, на стр. 236.

¹⁶ Последњих десетак година знатно је више пажње поклањано проблематици реченичне модификације прилогом. Више о томе в. у мом раду *О српскохрватским реченичним прилозима*, Јужнословенски филолог XXXIV, 1978, на стр. 1-4.

¹⁷ Renata Grzegorzycykowa, *Funkcje semantyczne i składniowe polskich przysłówków* [= *Prace językoznawcze* 77], Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975.

¹⁸ Више о томе в. у моме приказу књиге о којој је реч: *Зборник за филологију и лингвистику* XX/1, 1977, 241—244.

¹⁹ Појмовно-теоријски круг у којем се ови стручњаци најчешће крећу разматрајући „начинске” прилоге прикладно илуструје, на пример, следећа недавно објављена студија: Ole Mørdrup, *Une analyse non-transformationnelle des adverbes en -ment*, Etudes Romanes de l'Université de Copenhague, Revue romane, numéro spécial, 1976.

Па ипак, упркос свим новоосвојеним, несумњиво корисним резултатима којима општа лингвистика располаже, она још увек није довољно снабдевена обавештењима да би се у овом тренутку могло приступити целовитом теоријском осветљавању семантичко-синтаксичке области која нас интересује. Недостатак се осећа, пре свега, у информисаности о томе до каквих све варијација долази у погледу степена повезаности између значења глагола и значења његове прилошке одредбе у појединим језицима²⁰.

Анализа која следи покренута је, поред осталог, и са жељом да се допринесе попуњавању ове празнине на плану општелингвистичког приступа адвербима. Не претендујући на исцрпност, она ће ићи за тим да утврди основне принципе по којима се у (стандардном) српскохрватском „начински” прилози појављују као предикатске одредбе. Акцент излагања биће на синхроној ситуацији; о дијахроној перспективи водиће се рачуна утолико уколико је то потребно ради потпунијег осветљавања развојних токова.

Остаје пам још да одредимо предмет свога истраживања, тј. да утврдимо опсег употребе термина „начински прилог” у овом раду.

Већ је поодавно примећено да граматичари уопште, тј. и изван наше средине, у прилоге сврставају врло различите типове глаголских одредаба²¹, од којих су неке значењски и функционално веома блиске описним придевима. Пешковски се, на пример, овако изјашњава имајући у виду руски језик: „Внутри категории наречия можно заметить две подчиненные категории, отчасти напоминающие категории качественных и относительных прилагательных ... Мы видели, что качественные прилагательные обозначают качество предмета непосредственно, а относительные обозначают его косвенно ... Подобным же образом, когда мы говорим *он читал в слух*, или *он читал громко*, мы непосредственно характеризуем при помощи наречия самый процесс чтения, а когда говорим *он читал вчера*, ... *читал часто*, ... итд., мы самого чтения не характеризуем, а указываем только на разные внешние обстоятельства, при которых происходило чтение ... Таким образом, здесь признак действия тоже обозначается лишь как косвенный, в самом действии не заключенный. Соответственно все такие наречия следует называть обстоятельственными, а те которые определяют самое действие — обстоятельственными (к сожалению, положительный термин здесь очень трудно дать)”.²² Руски англиста Смирницки још је експлицитнији у издвајању „начинских” прилога који служе квалификавању глаголске радње насупрот осталим. Он, наиме, истиче да „как по характеру выражаемых отношений (обозначение признака, квали-

²⁰ Овакве језичке специфичности које би требало систематски истражити илуструју конструкције глагола с прилогом као што су, рецимо, франц. *faire favorablement impression*, енгл. *she smiled whitely* и сл.

²¹ В. на пример шта о томе каже Eric Buysens у својој студији *La classification des adverbess*, *Revue roumaine de linguistique*, Tome XX, No 3, 1975, на стр. 461.

²² А. М. Пешковский, *Русский синтаксис в научном освещении*, Москва 1956, стр. 100—101.

фикации), так и по карактеру обједињујућој его с ведућим словом вези „обстоятельство образа действия” ближе стои к определеним, чем к обстоятельствам”.²³ Треба имати у виду, наставља он, да је образовање „так называемых качественных наречий от прилагательных — регулярный процесс; по-видимому их можно рассматривать как одну часть речи (прилагательное), выступающую в разных формах: адъективная форма прилагательного выступает при существительном и адвербиальная — при глаголе”²⁴; и даље: „Действительно, почему в традиционной грамматике обстоятельства образа действия объединяются с другими обстоятельствами? Основанием для этого служит лишь то, что и те и другие относятся к глаголу. Таким образом, при выделении обстоятельства появляется новый критерий, а именно — часть речи, к которой относится данный член предложения”.²⁵ На крају овог свог начелног размишљања о „начинским” прилозима Смирницки помиње као сасвим посебну групу „обстоятельств — определений” прилоге који означавају фреквенцију. По њему, с обзиром на врсту везе коју овакви облици успостављају с глаголом, „их можно сравнить с указательными артиклями и местоимениями при существительных”²⁶.

Ова и друга слична запажања објављена у стручној литератури нису лишена сваког основа. Чињеница је да се квалификовање појава по некој њиховој инхерентној особини мора издвојити као посебан синтаксичко-семантички феномен насупротив свим другим видовима детерминације. Зато ћемо термин „начински прилог” примењивати у овој анализи искључиво на прилошке облике који служе, непосредно или посредно, оваквом квалификовању, па се само на њима детаљније и задржати.

Ограничавањем опсега термина о којем је реч остају изван круга нашег разматрања поједини типови прилошке употребе који заслужују овде бар овлаштан осврт, будући да им се досада у нашој домаћој стручној литератури изузетно мало пажње поклањало. Ту, рецимо, имам у виду прилошке облике деривирание од именица, као *шелесно, њолийички, морално, материјално* у реченицама: *она се ТЕЛЕСНО оснажила, њај је ПОЛИТИЧКИ њројао, они нама за њо јамче МОРАЛНО и МАТЕРИЈАЛНО*, чија се служба своди на именовање појаве с погледом на коју долази до остварења онога о чему реченица саопштава²⁷. Овакви прилози иначе обично ближе одређују придеве одликујући се лимитативном функцијом (*морално слаб, интелектуално будан, садржајно њразна, физички њефривлачна* и сл.). У виду имам, даље, све оне облике који не детерминишу

²³ А. И. Смирницкий, *Синтаксис английского языка*, Москва 1957, на стр. 223.

²⁴ *Op. cit.*, на стр. 225.

²⁵ *Op. cit.*, на стр. 226.

²⁶ *Op. cit.*, на стр. 227.

²⁷ Третирајући овакве модификаторе као реченичне адвербе (и примењујући не њих енгл. термин *domain adverbs*), Белертова примењује: „Domain adverbs (*logically mathematically, morally, aesthetically*, etc.) have a semantic function analogous to that of restrictive universal quantifiers” — Irena Bellert, *On Semantic and Distributional Properties of Sentential Adverbs*, *Linguistic Inquiry*, Vol. 8, No 2, 1977, на стр. 347.

саму радњу као постојећу појаву већ феномен њеног остваривања. Не претендујући на исцрпност, поменула бих да ту долазе у обзир прилози за означавање таквих параметарских величина као што су: фреквенција радње (*често, понекад* и сл.), првина њеног остварења у времену (*први пут, њоново* и сл.), контрола вршиоца над радњом (*намерно, инстинктивно* и сл.), очекиваност радње (*изненада* и сл.), брзина њеног настајања или престајања (*најло* и сл.), њена ефикасност (*узалуд* и сл.). Најзад, изван домаћаја анализе која следи остају и прилози квалификативног значења којима говорно лице износи свој коментар о садржини исказане реченице: *Он је НЕПОШТЕНО њређуџао свој удео у свему џоме → Он је њређуџао свој удео у свему џоме, ШТО ЈЕ НЕПОШТЕНО [С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ], Он је СРАМНО џобеџао → Он је џобеџао, ШТО ЈЕ СРАМНО* и сл. (о овом типу одредбе, која није глаголска већ реченична, већ сам имала прилике да говорим на страницама овог часописа²⁸).

II

Предикатске одредбе обухваћене овде термином „начински прилог” разликују се између себе по томе како се у значењском погледу односе према својој управној речи. У неким случајевима оне заиста обавештавају о начину вршења предикатске радње; то им, међутим, није и једина могућа служба.

Кад је у питању информација о начину вршења радње, онда се она или (1) непосредно исказује прилогом или се (2) до ње долази посредно, преко податка о некаквој релевантној појединости коју именује прилог.

Случај (1) остварен је онда кад се својство исказано прилогом схвата као инхерентно датој радњи²⁹ у тренутку њеног вршења.³⁰ То се својство тиче параметарских величина као што су: ТЕМПО кретања (*БРЗО џрчи, СПОРО се креће, . . .*), ИНТЕНЗИТЕТ говора (*ГЛАСНО разговарају, ТИХО саопштијава, . . .*), ЕСТЕТСКА ВРЕДНОСТ певања (*ДИВНО џева, ЛОШЕ је џо оџјевао, . . .*), СОЛИДНОСТ памћења (*СЛАБО џамџи, ОДЛИЧНО џамџи, . . .*), ЕМОЦИОНАЛНА ОБОЈЕНОСТ осмеха (*СРДАЧНО се смеџка, КИСЕЛО се осмеџнуо, . . .*) и сл. Исцрпнији списак оваквих параметарских величина исказивих прило-

²⁸ В. О српскохрватским реченичним прилозима, Јужнословенски филолог XXXIV, 1978, на стр. 9-15.

²⁹ По Гжегорчиковој, та се својства своде на „fizyczne właściwości czynności, np. czynności ruchowe, rozwijające się w czasie charakteryzującą się tempem: *biegnie szybko . . .*” — Renata Grzegorzczkova, *op. cit.*, на стр. 87.

³⁰ Свако својство исказано прилогом обавезно је схваћено као постојеће управо у тренутку док се дата радња врши. Отуда и чињеница, на коју нарочито упозорава амерички слависта Беби (документујући своју опаску руским примером *Девочка говорила бистро и не умолкала*): „Note also that gerunds and manner adverbs can be freely conjoined” — Leonard H. Babby, *Towards a Formal Theory of „Part of Speech”*, Slavic Transformational Syntax, edited by Richard D. Brecht and Catherine Chvany, Ann Arbor 1974, на стр. 166.

зима могуће је саставити тек на основу детаљне значењске анализе наших глагола; њоме, међутим, засад не располажемо.

Свакако је карактеристично да се управо својства ове врсте, будући инхерентна радњи, понекад јављају, и код нас и у другим језицима, као „уграђена” у лексичко значење глагола. Тако су *шайуштайи* и *викайи*, у ствари, само две специфичне верзије глагола *јоворшйи*, међусобно супротстављене по антонимним вредностима исказаног интензитета; белоруско *ухмыляцца*, уз податак о радњи „осмехивати се”, даје и њену квалификацију: „самодоволно улыбацься”³¹, а руско *швырять* не значи просто „бацати” већ „бросать резко, с силой, на короткое расстояние”³²; итд.

Случај (2), тј. посредно модификовање радње, илуструју, пре свега, примери у којима се прилогом даје коментар, тј. исказује вредносни суд, о (неименованом) начину на који се дата радња врши³³. У таквом је случају детерминативна јединица *Adv* (= дати прилог) заменљива конструкцијом на *Adj* (*Adj* = адјективизирана верзија *Adv*) *начин* : СМЕШНО *јесѣикулира* → *јесѣикулира* НА СМЕШАН НАЧИН, она се НЕДОЛИЧНО *јонела* → она се *јонела* НА НЕДОЛИЧАН НАЧИН, он се НЕПРИСТОЈНО *изражава* → он се *изражава* НА НЕПРИСТОЈАН НАЧИН и сл. Сем тога, семантички тип прилошке функције о којој је реч доказује се овде могућношћу експлицирања датог коментара посебном реченицом: СМЕШНО *јесѣикулира* → *јесѣикулира* на *X*³⁴ начин, ШТО ЈЕ СМЕШНО, односно СМЕШНО је *што* КАКО *јесѣикулира*; Она се НЕДОЛИЧНО *јонела* → она се *јонела* на *X* начин, ШТО ЈЕ НЕДОЛИЧНО, односно НЕДОЛИЧНО је *што* КАКО се она *јонела*; он се НЕПРИСТОЈНО *изражава* → он се *изражава* на *X* начин, ШТО ЈЕ НЕПРИСТОЈНО, односно НЕПРИСТОЈНО је *што* КАКО се он *изражава*. Претходно описаном семантичком типу прилошке детерминације ускраћене су све ове трансформационе могућности (дакле: БРЗО *йрчи* ↗

³¹ Л. М. Васильев, *К вопросу об экспрессивности и экспрессивных средствах (на материале славянских языков)*, Славянский филологический сборник, Уфа 1962, на стр. 109.

³² Л. М. Васильев, *loc. cit.*

³³ Значење „коментара” исказује се, дакле, не само реченичним него и предикатским прилогом. У оба случаја прилог се једнако може експлицирати накнадно додатом реченицом, уведеном релативним ШТО. Разлика је у неидентичним синтаксичким јединицама са којима се оваква реченица повезује. Пример, рецимо, *он се йа-мейно из штоа извукао*, будући двосмислен, може у начелу бити протумачен у смислу оба коментара, тј. у датој ситуацији на један од следећа два начина: (1) „он се из тога извукао, ШТО ЈЕ ПАМЕТНО [С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ]” (односно „паметно је што је ово остварио: извукао се из тога”); (2) „он се из тога извукао на *X* начин, ШТО ЈЕ ПАМЕТНО [С ЊЕГОВЕ СТРАНЕ]” (односно „паметно је што се извукао на овакав начин [а не на који други]”).

³⁴ Непознатост на коју алудира ово „*X*” својим присуством тиче се само информисаности адресата. Говорном је лицу, наравно, познат начин вршења радње о којој је реч. Зато би ту, место израза *на начин X*, могла да дође реч *овако*, уколико би говорно лице затим приступило приказивању покретима, односно објашњавању речима, онога што има у виду дајући квалификацију прилогом.

**шрчи* НА БРЗО НАЧИН³⁵ нити **шрчи* на *X* начин, ШТО ЈЕ БРЗО, односно *БРЗО је ТО КАКО он *шрчи*; ГЛАСНО *разговарају* → **разговарају* НА ГЛАСАН НАЧИН нити **разговарају* на *X* начин, ШТО ЈЕ ГЛАСНО, односно *ГЛАСНО је ТО КАКО *разговарају*; итд.).

До посредног обавештавања о начину вршења предикатске радње долази и у примерима где се прилогом именује, у ствари, особина њеног објекта. Та особина се, међутим, стиче у резултату одређеног (говорнику и саговорнику познатог) начина на који се радња остварује, тако да се квалификација ипак индиректно и ње тиче: *беланце ПЕНАСТО умући* = „беланце ТАКО³⁶ умути да [ОНО] ПОСТАНЕ ПЕНАСТО”, *шесито МЕКО замеси* = „тесто замеси ТАКО да [ОНО] БУДЕ МЕКО”, *нокте РАВНО иодсеци* = „нокте ТАКО подсеци да [ОНИ] БУДУ РАВНИ”, *КРАТКО се иодишишај* = „подшишај се ТАКО ДА ТИ КОСА БУДЕ КРАТКА” и сл.

Као што сам већ имала прилике да напоменем³⁷, овај тип прилошке употребе, мада познат и ван нашег језика³⁸, није досада био довољно осветљен са семантичке стране. Отуда се примери који га илуструју обично наводе паралелно са онима у којима се прилогом, додуше, такође именује својство предметног појма, и то таквога која је „уграђен” у лек-

³⁵ Имајући у виду пољске прилоге који именују инхерентно својство радње Гжегорчикова примећује: „Przysłówki te nie dadzą się transponować na konstrukcje z wyrazem sposob: *wszedł szybko* — **to sposób szybki*” (Renata Grzegorzczukowa, *op. cit.*, стр. 87). Описана српскохрватска ситуација само поткрепљује исправност њене напомене. Додуше, за издвајање група прилога о којима је реч у посебан семантичко-синтаксички тип Гжегорчиковој као основни критериј служи сасвим други тест. Она, наиме, истиче да се квалификација радње означена овим прилогом доследно не може исказати и као квалификација онога који радњу врши, за разлику од случајева кад није инхерентно својство акције у питању. Тако *podskoczył wesolo* подразумева *jest wesoly*, али *podskoczył nagle* или *biegnie szybko* немају према себи одговарајуће конструкције **jest nagły* односно **jest szybki* (Renata Grzegorzczukowa, *op. cit.*, на стр. 80). Као што сам већ имала прилике да покажем у свом приказу књиге ове угледне пољске ауторке (*op. cit.*, на стр. 243), неки словенски језици, укључујући ту и српскохрватски, имају трансформациону могућност која изостаје у пољском (*он брзо шрчи* → *он је брз* и сл.), чиме је обезвређен сам тест као методолошка процедура универзалнијег карактера.

³⁶ Барцова, објашњавајући да немачки пример *Peter schneidet die Haare kurz* треба интерпретирати у смислу „X schneidet Y so dass Y kurz ist”, тачно запажа: „Das Wort „so” ist eine Proform für ein modales Adverb, dass nicht direkt angegeben, sondern nur durch eine Folge indirekt angegeben wird” — Renate Bartsch, *Adverbialsemantik. Die Konstitution logisch-semantischer Repräsentation von Adverbialkonstruktionen* [= *Linguistische Forschungen*, Bd. 6], Frankfurt am Main, 1972, на стр.173. Немачки, наиме, спада у оне језике који знају такође за овај тип детерминације адвербом о којем је у наведеним српскохрватским примерима реч.

³⁷ На заседању Међународне комисије за изучавање граматичке структуре словенских језика, у Варни, октобра 1977, у дискусији поводом реферата проф. др Зузане Тополинске (реферати и дискусије биће штампани у Софији, у посебном зборнику).

³⁸ Уп., рецимо, у руском *гладко выстругать доску* или у пољском *obciąć wiosy krótko*. У погледу заступљености овога типа прилошке употребе српскохрватски не заостаје за просечном словенском ситуацијом.

сичко значење глагола³⁹, али оно постоји сасвим независно од вршења радње, не настаје, дакле, у резултату тога вршења: српскохрватско *БОГАТО се оженивши* = „узети себи за жену БОГАТУ ОСОБУ”, словеначко *BELO se oblačiti*⁴⁰ = „облачиши се У БЕЛО”, пољско *ubierać się DŁUGO* = „ubierać się w DŁUGIE UBRANIE”⁴¹ и сл. У поређењу са неким другим словенским језицима⁴², стандардни српскохрватски мање искоришћава овакав тип прилошке употребе⁴³, који би требало стриктно одвајати, како на теоријском плану тако и при граматичким описима одговарајућих језика, од претходно размотреног.

Посредна карактеризација начина на који субјекат реченице врши радњу својствена је и прилозима изведеним од именица, као *пријатељски*, *колегијално*, *матерински*, *брајски* и сл., који се по правилу такође стављају на списак начинских прилога⁴⁴. Повода за ово заиста има. Наиме, начин вршења радње се у оваквим случајевима одређује на основу поређења са понашањем које је типично за личност означену именицом од које је изведен дати прилог: *ја те ПРИЈАТЕЉСКИ ојомињем* = „ја те опомињем ОНАКО КАКО је ПРИЈАТЕЉ дужан да чини”, *није се КОЛЕГИЈАЛНО према мени понео* = „није се понео ОНАКО КАКО би се од КОЛЛЕГЕ очекивало”, *она се МАТЕРИНСКИ забринула* = „она се забринула ОНАКО КАКО се МАЈКА забрине”, *они нам БРАТСКИ помажу* = „они нам помажу ОНАКО КАКО би нам БРАТ помогао” и сл.

И у следећим примерима се има у виду информација о начину вршења радње, али је она опет посредно исказана. Прилог ту именује психичку или физиолошку ситуацију вршиоца коју обелодањује управо његов (овде неименовани) начин вршења радње; самим тим је уједно

³⁹ За предметни појам овако „уграђен” у лексичко значење глагола пољски лингвисти резервишу термин „argument wbudowany” — в. нпр. Maciej Grochowski, *Środek czynności w strukturze zdania. Narzędzie, substancja, materiał* [= Prace Instytutu języka polskiego 2], Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1975, на стр. 55.

⁴⁰ *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Јубљана 1970) под одредницом *bél* (односно *bélo*) даје, осим овог примера, и пример *belo cvesti*.

⁴¹ Ову интерпретацију даје Гжегорчикова, *op. cit.*, на стр. 78.

⁴² На пример са стандардним словеначким (о чему сведочи управо постојање конструкција као што је *belo se oblačiti*, обичних у словеначком). Иначе, овај тип прилошке употребе је познат и неким несловенским језицима; уп., рецимо, следећи француски пример: *Ainsi, sur toute l'étendue régnaient des quinconces de petits volcans sombres qui, réchauffés par le soleil, FUMAIENT BLEU* (R. L. Wagner et J. Pinchon, *Grammaire du français classique et moderne*, Paris 1962, на стр. 416).

⁴³ Биће, међутим, да је нешто друкчија слика на дијалекатском терену, али то тек треба прецизно испитати. Индиције за овакву претпоставку дају поједини примери из језика фолклорних текстова забележени у речницима, следећи и њима слични: *Kad se črna vrana s belim opernati, a suhi javorak ZELENO PROCVATI* (*Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, изд. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, под речју *procvatjeti*); *Има дејте малено, ОБУЧЕМ ја ЦРВЕНО, ОПАШЕМ ја ЗЕЛЕНО* (*Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, изд. Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, Београд, под речју *зелено*).

⁴⁴ В. на пример *Enciklopedijski leksikon — Mozaik znanja. Srpskohrvatski jezik*, под речју *prilozi*.

имплицирано и обавештење о томе како је он то вршење реализовао: *ЗБУЊЕНО је одговарала на испитиу* = „на испиту је одговарала НА ТАКАВ НАЧИН ДА СЕ РАЗАБИРАЛО⁴⁵ ДА ЈЕ ЗБУЊЕНА”, *она је свој захтев ЉУТИТО поновила* = „она је свој захтев поновила НА ТАКАВ НАЧИН ДА СЕ РАЗАБРАЛО ДА ЈЕ ЉУТИТА”, *дигла се са столице* = „дигла се са столице НА ТАКАВ НАЧИН ДА СЕ РАЗАБРАЛО ДА ЈЕ УМОРНА”. По овом семантичком принципу долази до организовања и мало необичнијих спојева глаголских и прилошких лексема у савременим литерарним текстовима — уп. рецимо: *ЗРЕЛО и истовремено МЛАДО ЊИШУЋИ СЕ у бедрима, Симка донесе каву*⁴⁶ = „њишући се у бедрима НА ТАКАВ НАЧИН ДА ДАЈЕ РАЗУМЕТИ ДА ЈЕ [ИСТОВРЕМЕНО И] ЗРЕЛА И МЛАДА ЖЕНА, Симка донесе каву”.

Прилогом се исказује и оно психолошко стање вршиоца радње које управо и доводи до акције. Ту је импликација о начину вршења такође присутна, али је за још једну нијансу периферније постављена у односу на оно што је у центру пажње учесника комуникације. Као што показују следећи примери, акција је у таквим приликама или (А) вољног карактера, па је прилогом означен подстрекач вољног импулса, или је у питању (Б) радња која се спонтано врши, тј. без учешћа воље, а изазвана је непосредно оним што именује прилог⁴⁷: (А) *он УВРЕЂЕНО одбија да одговори* = „он одбија да одговори ЗАТО ШТО ЈЕ УВРЕЂЕН”, односно „ИЗ УВРЕЂЕНОСТИ”, *он СУЈЕТНО инсистира на своје предлогу* = „он инсистира на своје предлогу ЗАТО ШТО ЈЕ СУЈЕТАН”, односно „ИЗ СУЈЕТЕ”, *тај ОПРЕЗНО ћути* = „тај ћути ЗАТО ШТО ЈЕ ОПРЕЗАН” односно „ИЗ ОПРЕЗНОСТИ”, и сл.; (Б) *он НЕРВОЗНО грицка нокте* = „он грицка нокте ОД НЕРВОЗЕ”, *он БЕСНО шкрџуће зубима* = „он шкрџуће зубима ОД БЕСА”, *он УПЛАШЕНО треће* = „он треће ОД СТРАХА” и сл.

У управо размотреним примерима вршење радње условљено је оним што означава прилог, а у следећим је примењен супротан принцип: изражавање оног што означава прилог условљено је вршењем радње. И у овом „диљно” организованом типу прилошке детерминације, као и у оном претходном, „стимулативно” организованом, импликација о начину на који се радња врши не изостаје, додуше, али је од маргиналног значаја на комуникативном плану: *ПРЕЗРИВО је одмахнуо руком* = „одмахнуо је руком У ЗНАК ПРЕЗИРА” (односно „ДА БИ ИЗРАЗИО

⁴⁵ Разматрајући пример *Palunko ... GNJEVNO zapovjedi ženi* у конфронтацији с конкурентним му примером *Palunko ... GNJEVAN zapovjedi ženi*, Злата Дероси лепо запажа да се само при употреби конструкције с адвербом има нарочито у виду испољавање исказаног расположења начином вршења дате радње: „Ако је *Palunko gnjevno* zapovjedio nešto ženi, onda se to moralo osjetiti u tonu i načinu kojim je izrekao zapovijed ...” (Zlata Derossi, *Predikatni atribut*, Jezik, 1971-1972, XIX, 1, на стр. 28.)

⁴⁶ Пример из језика Д. Ђосића — в. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, изд. Матица српска и Матица хрватска, Нови Сад, под речју *младо*.

⁴⁷ Семантичка разлика о којој је реч оличена је у опозицији узрочних предлога ИЗ и ОД — в. М. Ивић, *Узрочне конструкције с предлозима ЗБОГ, ОД, ИЗ у савременом књижевном језику*, Наш језик, н. с., 1953, V, 5—6, 186—194.

СВОЈ ПРЕЗИР”), *ПОТВРДНО* је климнуо главом = „климнуо је главом У ЗНАК ПОТВРЂИВАЊА” (односно „ДА БИ ПОТВРДИО”), *ПОБОЖНО* се прекрстио = „прекрстио се У ЗНАК ПОБОЖНОСТИ” (односно „ДА БИ ИЗРАЗИО СВОЈУ ПОБОЖНОСТ”), *ПОКОРНО* је дијао руке у вис = „дигао је руке у вис У ЗНАК ПОКОРНОСТИ” (односно „ДА БИ ИЗРАЗИО СВОЈУ ПОКОРНОСТ”) и сл.

Прилозима се означавају и појаве схваћене као пратеће околности вршења радње. Оне нити условљавају радњу нити су њоме условљене на претходно описани начин. Њихово присуство, односно одсуство, међутим, само по себи, тј. као такво, интерпретира се детерминативно у односу на радњу: *УПЛАШЕНО* је *јомниљала* на *јоследице* → *јомниљала* је на *јоследице* *СА СТРАХОМ*, *све џешкоће* је *УСПЕШНО* *јребродио* → *све џешкоће* је *С УСПЕХОМ* *јребродио*, *НЕСТРУЧНО* је *јреводио* → *јреводио* је *БЕЗ СТРУЧНОГ ЗНАЊА*, *НЕКОМПЕТЕНТНО* *јослују* → *јослују* *БЕЗ КОМПЕТЕНЦИЈЕ*, *НЕОВЛАШЋЕНО* је *јојћисала* → *јојћисала* је *БЕЗ ОВЛАШЋЕЊА*, *БЕЗБРИЖНО* *јсине* → *јсине* *БЕЗ [ИКАКВИХ] БРИГА* и сл.

Овакву употребу прилога познају и други словенски језици, не само српскохрватски. Централно питање које се намеће истраживачу при њеном разматрању јесте следеће: шта све може да се схвати као „пратећа околност” радње и исказе прилогом? Потпуног слагања у томе међу језицима нема. Руско *слѣзно*, рецимо, у конструкцији *СЛѢЗНО просити*, било би у српскохрватском преведено социјативним формом одговарајуће именице: „СА СУЗАМА (у очима) молити”⁴⁸; према бугарском *засмяно* уз глагол са значењем „говорити” (*Тя говореше весело и ЗАСМЯНО и оците и светеха от радост*⁴⁹) српскохрватски има *смејући се*; пољско *biega BOSO* преводи се са *шрчи БОС* (тј. уз обавезну замену адверба адјективом!), а *umarł BEZDZIETNIE* са „умро је НЕ ОСТАВЉАЈУЋИ ЗА СОБОМ ДЕЦУ”⁵⁰. Очевидно је да треба за сваки језик понаособ утврдити семантички принцип који поставља границу могућностима образовања прилошких конструкција овог типа.

Тенденција је у стандардном српскохрватском да се као исказиве прилогом прихвате само оне са радњом напоредне ситуације чије постојање доприноси формирању утиска о начину на који се радња врши. То како се радња обавља разабира се у неким приликама на основу информације о расположењу вршиоца о којем сведочи његов изглед: *СКРУШЕНО* *јојврђује* → *јојврђује* *СКРУШЕНОГ ИЗГЛЕДА*, *РАВНО-*

⁴⁸ Социјативна конструкција појављује се као преводни еквивалент наведеног руског примера и у другим словенским језицима, нпр. у словачком: *prosiť so slzami v očiach* (в. V. Dorotjaková, M. Filkusová, E. Kučerová, M. O. Malíková, E. Sekaninová, *Vel'ký rusko-slovenský slovník*, Vyd. Slovenskej akadémie vied, Братислава, под речју *слѣзно*).

⁴⁹ *Речник на съвременния български книжовен език*, изд. Българска академия на науките (Институт за български език), Софија, под речју *весело*.

⁵⁰ „Częsty typ przysłówków informujących o dodatkowych predykcjach to derywaty od wyrażenia z przyimkiem *bez*: *umarł bezdzietnie (bezpotomnie)* 'umarł i nie miał dzieci (potomka)' . . .” — Renata Grzegorzyczkowa, *op. cit.*, на стр. 97.

ДУШНО *йрелисѣава књиѣу* → *йрелисѣава књиѣу РАВНОДУШНОГ ИЗГЛЕДА* и сл. У истом смислу може бити сугестивно, у другој прилици, обавештење о држању тела онога ко радњу врши:⁵¹ *иде ПОГУРЕНО* → *иде ДРЖЕЊИ СЕ ПОГУРЕНО*, *седи НЕПОМИЧНО* → *седи ДРЖЕЊИ СЕ НЕПОМИЧНО* и сл. Понјакд прилогом именована емоционално својство чак и не одликује вршиоца радње, будући да он није жив створ, већ се исказивањем таквог својства, како то лепо запажа Ирена Грицкат⁵², има у виду „значање деловања, утиска на око” онога што је предикатом означено:⁵³ *ова ВРБА ТУЖНО СТОЈИ над рибњаком, ТУЖНО СПАВА ПРИРОДА йод снејом*,⁵⁴ *коров је йочујан и йо мивади ВЕСЕЛО РАСТЕ зелена йиѣома ТРАВА*⁵⁵ и сл. С друге стране, ако вршилац предикатске радње остварује напоре до с овом још неку другу радњу, та се друга радња по правилу исказује одговарајућим језичким средством (прилогом времена садашњег односно, при номинализацији, социјативном конструкцијом) као независна пратилачка појава: *моли ПЛАЧУЊИ* (а не **моли ПЛАЧНО*), односно *моли СА СУЗАМА У ОЧИМА* (а не **моли СУЗНО*) и сл. Исто тако, ако се постојање датог квалитета никако не може интерпретирати као детерминативно у односу на чин вршења предикатске радње, место прилога појавиће се придев: *йрчи ГО* (а не *ГОЛО*), *родно се СЛЕП* (а не *СЛЕПО*)⁵⁶ и сл.⁵⁷

За ознаку психолошке или физиолошке особине вршиоца која се интерпретира као „пратећа околност” радње придев служи, као што ј

⁵¹ Не, додуше, доследно и свим словенским језицима. Док, рецимо, словачки према српскохрватском *сѣојати* *ПОГРЉЕНО* (односно *ПОГРЉЕН*), *сѣојати* *УСПРАВНО* (односно *УСПРАВАН*) и сл. развија исти конструкциони тип: *stát' ZHRBENO* (односно *ZHRBENŮ*), *stát' VZPRIAMENO* (односно *VZPRIAMENŮ*) и сл., докле је у руском првонредном еквиваленту на одговарајућем месту само глаголска форма: *стоять слобившись*, *стоять выпрямившись* и сл.

⁵² Ирена Грицкат, *Прилози и њихов однос према йридевима и йридевским значењима*, Наш језик и. с., 1961, XI, 3—4, на стр. 73. Ирена Грицкат је, уосталом, заслужна и због тога што је прва констатовала: „Што год прилог више значи квалитативни опис начина на који се радња врши („тихо”, „марљиво”, „енергично”) а мање стање које се приписује самом субјекту („тужно”, „весело”), то су могућности за стављање прилога веће” (*loc. cit.*).

⁵³ Сличан тип прилошке употребе постоји и на другим странама словенског језичког света, нпр. у бугарском: *взрбите весело се зеленят и тѣнките им вейки падат надолу като разлетѣли коси* — *Речник на сѣвременния бѣларски књижевен језик*, под речју *падам*.

⁵⁴ Оба ова примера преузета су из рада Ирене Грицкат, *loc. cit.*

⁵⁵ Пример наведен у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика*, под речју *весело*.

⁵⁶ Уп. у пољском *urodził się ślepo* (Renata Grzegorzcykowa, *op. cit.*, на стр. 80; в. и њен коментар о томе да су ту у питању две независне предикације, међусобно само временски повезане).

⁵⁷ Одступања од овог принципа су данас изразито ретка; своде се, углавном, на својерсне устаљене изразе као што је *нѣмо йледајѣи*. Међу изузецима налази се и пример *невино осуђен* на чију аномалност указује Милан Шипка у чланку „*Nevino o suden*” *Jezik* 5, 1962/63, стр. 159.

познато, и иначе⁵⁸. Он се, наиме, јавља конкурентно с прилогом онда када је могуће „пратећу околност” протумачити детерминативно у односу на радњу (*слушао је ЗАПРЕПАШЋЕНО* || *ЗАПРЕПАШЋЕН, сјојао је УСПРАВНО* || *УСПРАВАН* и сл.⁵⁹); само кад детерминација изостаје, значење о којем је реч исказује се искључиво придевом. По критерију детерминације предикатске радње, придев се, у ствари, супротставља прилогу као немаркирана категорија маркираној. Отуда и она семантичка разлика коју је тако лепо уочила Злата Дероси⁶⁰ конфронтирајући примере *Палунко . . . њевно заповједи жени* и *Палунко . . . њеван заповједи жени*: „Ако је Палунко *њевно* заповједио нешто жени, онда се то морало осјетити у тону и начину којим је изрекао заповјед, а ако је *њеван* заповједио, онда се то у његовим ријечима могло, али није морало осјетити” (проред је мој — М. И.).

Словенски истраживачи су досада по правилу акценат своје пажње^е полагали на придеве који означавају „пратећу околност”⁶¹. У конфрон- тацији са придевима разматрани су и прилози са циљем да се одреди њихов међусобни однос, како на оси синхроније, тако и историјски⁶². Поједина испитивања ишла су и ка томе да се прибаве информације које

⁵⁸ У овој својој служби придев добија и посебан термин. У чешкој лингвистици, на пример, одомаћен је назив *doplňek*. Код нас не постоји терминолошка усклађеност у овом погледу. Мирко Пети, један од хрватских аутора који се такође, сасвим недавно, позабавио придевима у функцији о којој је овде реч, употребљава израз „предикатни проширак” — в. Mirko Peti, *Predikatni proširak*, *Jezik* 1, 1976/77, 13—26.

⁵⁹ Врло ретко се напоредно постојање ових двају језичких средстава искористића- на за бифуркацију значења, мада се ни то у начелу не искључује. Тако, рецимо, по језичком осећању појединих представника стандардног језика (анкету сам спроводила међу својим новосадским студентима), *лежи нејокрејтан* и *лежи нејокрејтно* не значе исто: *лежи нејокрејтан* = „лежи немајући способност покретања” (тј. „лежи одузет”); *лежи нејокрејтно* „лежи и док то чини не покреће се”. Глагол *изгледајти*, због свог значења, представља нешто посебан случај. *Изгледа интелектуално* = „чини се да- му је својствена интелигенција” | *изгледа интелектуално* = „има изглед интели- гентног човека”; иначе само: *он изгледа млад*, *овај шешир изгледа нов* и сл. (уп., међу- тим, словачко *mlado vuzerá* или пољско *ten kapelusz wygląda całkiem nowo* и сл.), а с друге стране: *лепо изгледаш*, *изгледа сјајно* и сл.

⁶⁰ *Loc. cit.*

⁶¹ Међу студијама са тог проблемског подручја, посвећених фактима једног словенског језика, посебно место заузима монографија Јана Качале истичући се оба- вештеносћу и исцрпношћу: Ján Kačala, *Doplňok v slovenčine*, Братислава 1971.

⁶² Објашњавајући прилике у чешком језику, Травничек наглашава: „V starším jazyce býval doplňek častější, než je dnes” (František Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny. Část II. Skladba*, Praha 1949, на стр. 160). Јарослав Бауер се о истоме још експлицит- није изјашњава: „. . . adverbializace doplňku probíhá tu před našima očima. Směr vývoje je přitom evidentní a pro systematickou interpretaci závažný. Při objasňování funkčních vztahů mezi oběma konstrukcemi je proto třeba mít na zřeteli to, že nastupující je typ adverbialní (*sedí smutně*) a ustupující je typ doplňkový (*sedí smutný*)” (Бауерова диску- сија поводом реферата Х. Кишишкова, *Otázky slovanské syntaxe II. Sborník symposia „Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj*”, Brno 1968, на стр. 150). За пољски је, на пример, утврђено да се уз глаголе кретања и стања од XVII века више просте придевске форме не јављају; замењене су прилозима: *nag* → *nago*, *bos* → *boso*, *žuv* → *žugo* и сл. (М. Дељнова, Д. Станишева, *Изменения на морфологическом уровне, обусловленные явлениями синтаксиса* [= *Славянско езикознание* 1], София 1976, на стр. 194).

би допринеле развоју упоредне словенске граматике⁶³. Већ је шездесетих година било и генеративних приступа овој проблематици⁶⁴. Ова ситуација, карактеристична за славистику у целини, није мимоишла ни домен српскохрватских тема. И српскохрватске прилике су по правилу осветљаване с погледом на придеве, не на прилоге. Тако је Мирко Пети⁶⁵ придевску службу о којој је реч, остварену у српскохрватским језичким условима, размотрио са семантичке стране (имајући у виду ниво комуникације), Марија Дејанова⁶⁶ је описала дистрибуцију српскохрватских придевских облика у поређењу са бугарским, а Злата Дероси⁶⁷ дала корисне увиде у однос српскохрватских придева према конкурентним им прилозима⁶⁸. Ми се, међутим, на ове радове нећемо овде ближе освртати; није нам намера да прилоге даље конфронтирамо с придевима. Пред нама је једна досада неразматрана тема, односно један задатак: испитати да ли је тенденција ка поштовању описаног семантичког принципа који регулише употребу прилога у савременом (стандардном) српскохрватском била присутна и у ранијим периодима језичког развоја или није.

Говорећи о употреби прилога типа *весело*, *ћужно* и сл. уз медијалне глаголе, Ирена Грицкат⁶⁹ констатује да су комбинације као *сијоји весело* или *лежи сијо* „у нашем језику немогуће”, уколико се нема у виду, наравно, помињано значење „деловања, утиска на око”. Њена тврдња је на своме месту, будући да она узима у обзир само савремену језичку ситуацију. Иначе, старији текстови указују на некад веће слободе од данашњих у повезивању оваквих прилога како са медијалним, тако и са транзитивним глаголима. Прилози овога типа регистровани су, на пример, уз *уйисати*: *И азъ радичъ тон слншавъ чтъ королевства, весело и много въсеръдно зинсахъ господк дъвовачкон* (писмо из 1399. Радича

⁶³ Марија Дејанова је, на пример, испитивала у бугарском и пољском „предикативно определение” [= ПО], тј. придев којим се означава „пратећа околност” и дошла до следећег закључка: „По-далечен синоним на ПО е обстоятелственото пояснение на сказуемото, представено от наречие за начин (обикновено производно от прилагателното, респ. причастието), предложно-именно съчетание или деепричастие. В български честота на ПО в текста се ограничава чувствително само от конкуренцията с наречие, която в полски, обратно, е твърде слабо развита, и то главно по причини от словообразователен характер” — Марија Дејанова, *Из съпоставителната полско-българска синтаксика*, Български език, год. XXVI, София 1976, кн. 1—2, на стр. 94.

⁶⁴ Тако је Кишишкова, још 1955 у свом реферату прочитаном на синтаксичком симпозијуму у Брну, дала генеративно тумачење чешких конструкција с прилогом типа *otec seděl smutně* објашњавајући да су оне настале трансформационим процесом од одговарајућих конструкција с придевом *otec seděl smutný* → *otec seděl smutně* (Helena Křížková, *Adverbiální determinace slovesná a větný vzorec*, *Otázky slovanské syntaxe II*, *Sborník symposia „Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj”*, Brno 1968, на стр. 107).

⁶⁵ *Op. cit.*

⁶⁶ Марија Дејанова, *Към сравнението на предикативното определение в български и сръбохрватски език*, Славистичен сборник, София 1973, 33—48.

⁶⁷ *Op. cit.*

⁶⁸ Ови се радови овде не наводе са претензијом о потпуности списка. Али одбрани су не само као најважнији, већ и као оно што је досада најисцрпније написано из области о којој се ради.

⁶⁹ *Op. cit.*, на стр. 73.

Санковића Дубровчанима; MS⁷⁰, стр. 241), уз израз *смрт̃ ѓримаѝи*: *SMRT RADOSNO ga te PRIMAM* (Хваранин Петар Хекторовић, XVI век; *RJAK*⁷¹, под речју *radostan*), уз *ѝородиѝи*: *Majko tižna, VESELO ga ti PORODI* (Дубровчанин Џиво Бунић, 1705. године; *RJAK*, под речју *veselo*), уз *ѝрилоѝиѝи*: *RADOSTNO i UZDANO PRILOŽI . . .* (Которанин Ј. Матовић, 1775. године; *RJAK*, под речју *radostan*), уз *видеѝи*: *Na paričaji blaženstva RADOSTNO VIDIM* (Буњевац Гргур Пешталић, 1797. година; *RJAK*, под речју *radostan*) итд.⁷² Постоје потврде и за то (и то из релативно новијег периода — језик Стефана Митрова Љубише) да су се чак и „фазни глаголи“⁷³ могли комбиновати с овим типом одредаба: *Knez SJETNO, NEVESELO NAČNE ovako da govori (RJAK, под речју neveselo).*

Посебно бисмо скрснули пажњу на то да старији извори (релативно) обилато потврђују употребу оваквих прилога и уз *сѝаѝи*, *сѝајаѝи* (= „бити“), које данас нема: *Mora TIHO STANU . . .* (Марко Марулић; *RJAK*, под речју *tih*), *Samo da more nasititi svoju opakı vođu i STATI VESELO* (Босанац Павле Посиловић, 1682. године; *RJAK*, под речју *stati*), . . . *STOJ VESELO!* (Ј. Филиповић, XVIII век; *RJAK*, под речју *stati*), *Zašto rečene tičice tako NEVESELO STAJAHU?* (Далматинац М. Зоричић, II половина XVIII века; *RJAK*, под речју *neveselo*), *Što mi STOJIŠ ZLOVOLNO, toj Milošu u tamnici* (стих нар. песме из Богишићевог зборника; *RJAK*, под речју *zlovolan*). Као што сам већ имала прилике да покажем⁷⁴, у старијем српскохрватском прилози са значењем психолошког или физиолошког стања вршиоца радње могли су се употребити уз *jesam* (*биѝи*) у својству предикатског лексичког језгра: *а и ми Б°жиѝѝ хотѝинелиѝ заѝраво сме и весело* (1370. година, српски властелин Милош IIовић; *Пов.* 75 на стр. 1026) и сл. Очигледно је да појава прилога уз *сѝаѝи* у значењу „бити“ стоји управо са овим феноменом у корелацији.

Бројни су докази за то да су се у старијем језику не само психолошке већ и физиолошке ситуације вршиоца радње интерпретирале као „праатећа околност“ по друкчијем принципу него данас. Тако, рецимо, доа је по савременом језичком осећању речница *диѝе се лењо* прихватљива (зато што се лењост испољава у начину вршења акције „диѝе се“),

⁷⁰ Скраћеница за *Monumenta serbica*, edidit Fr. Miklosich, Vienna 1858.

⁷¹ Скраћеница за *Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Моје је наглашавање појединих речи у цитираним примерима (М. И.).

⁷² По овој широј могућности коришћења прилога за означавање „праатеће околности“, како уз медијалне, тако и уз транзитивне глаголе, наш старији језик ближе стоји старословенском него ли савременом српскохрватском. Уп. пример из Супрасалског зборника: *они же весело приише слово . . .* (*Slovník jazyka staroslověnského*, изд. Československá akademie věd. Slokyústav, Prag 1961, под речју *veselo*).

⁷³ Термин је употребљен овде према одговарајућем називу којим се служе данас совјетски лингвисти.

⁷⁴ У свом реферату поднетом на VII међународном научном састанку слависта у Вукове дане, септембра 1977, у Београду. Реферат носи наслов *О ѝрилоѝима у вези са неким ѝиѝолошким карактеристикама српскохрватске реченице*; биће објављен у зборнику *Научни сасѝанак славистиѝа* 7.

⁷⁵ Скраћеница за Љуб. Стојановић, *Сѝаре српске ѝовеље и ѝисма* I, Београд—Сремски Карловци 1929.

реченица **сїоји лењо* није (зато што ту таквог испољавања нема), дотле у старијим текстовима постоје потврде и за ово друго: *O Lucile, NE STOJ LINO, prid cesara hod'mo smino* (Петар Хекторовић; *RJAK*, под речју *lijen*).

У сачуваним документима нашег старијег језичког стања *здраво* је један од најприсутнијих представника ове семантичке категорије прилога.⁷⁶ Налазимо га уз предикате различитог значења, опет по том принципу употребе друкчијем од данашњег: а *џ коудџ овлада, тоудџ си ходите пространо и здраво* (босански бан Матија Нинослав, I пол. XIII века; *MS*, на стр. 24), *ZDRAVO nam svude HODI i VESELO domom DOJDI* (Петар Хекторовић; *RJAK*, под речју *здраво*), *Milos tuj (će) dati bog, da ZDRAVO PORODIŠ* (Марин Држић; *RJAK*, под речју *здраво*), *Je li pravo, da se koje vas puk ini, a da STOJIŠ ti sam ZDRAVO* (Ц. Палмотић; *RJAK*, под речју *здраво*), итд. Распрострањеност овог прилога у ситуацијама о којима је реч у складу је са његовом живом употребом у својству предикатског лексичког језгра уз глагол *јесам* (*бићи*), о чему сам такође већ говорила (у раду *О њрилозима у вези са неким њиџолошким карактеристикама српскохрватске реченице*).

Језички материјал из периода до XIX века, сакупљен у нашим речницима, не даје повода за претпоставку да је у српскохрватском икада постојала конструкција типа пољског *siedzieć boso*⁷⁷. Оно мало примера до којих се могло доћи, а који документују исказивање овакве „пратеће околности”, редовно имају у одговарајућој синтаксичкој позицији придев: а *дрџи ми голн седе* (которски кнез Вук, XV век; *MS*, на стр. 545⁷⁸), *Nego hodim ja i dica bosa* (М. А. Рељковић, XVIII век; *RJAK*, под речју *ја*) и сл. Али већ Вуков *Српски рјечник* обавештава: „*јололџвкѣ adv.* (у Рисну) н. п. стоји . . .”. Тај податак преузима и *Речник српскохрватско-књижевној и народној језика*. Уз њега је наведен, под истом одредницом, и пример из текста Божидара Петрановића (штампаног у Млецима 1867 године): *И кое му драџо лице сусреџавни крџијанина не би крај њџа љрошло да му се не би јололџвкѣ до земљ љоклонило*. Под речју *јололџвкѣ*, у истом *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика*, стоји и оваква реченица из језика Симе Милутиновића Сарајлије: *Онда ја . . . за љрви и јавни знак љокорносџи . . . јололџвкѣ сви редом изљубе у руку*. Као што

⁷⁶ Овај је облик био широко распрострањен у детерминативној служби „пратилачке околности” и другде на јужнословенском језичком терену. Уп. и данас у македонском језику: *сїои здраво на поезџе* — *Речник на македонскиој јазик со српскохрватски џо.кувања*, изд. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Скопје 1966, под речју *сїои*.

⁷⁷ О томе колико је српскохрватском језичком осећању страна таква конструкција говори индиректно и чињеница да је Александар Белић, у излагању које је у првом реду намењено домаћем стручњаку, указао на постојање ове конструкције као на нешто не сасвим обично: „Има језика који би у реченици као што је *Девојка је дошла боса* претворили *боса* у прилог *босо* (исп. у пољском језику *Chodzę boso* = „идем бос” и сл.)” — А. Белић, *О језичкој љироди и језичком развџџу* I, Београд 1941/45, на стр. 456.

⁷⁸ То је уједно једини пример који се наводи под одговарајућом одредницом у Даничићевом *Речнику из књижевних сїарина српских* (Београд 1863). *RJAK* (под *го*) бележи да се податак о постојању прилога *гџо* налази „у *Belinu* гјеџнику . . . и у *Bjelostjenčevu*”, без документације примерима.

јололава, према ономе што значи, стоји у релацији са *јо* (*нај*) и *бос*, тако би и *јололавање* (*-це*) требало да се повезује са *јоло* (*најо*) и *босо*. Није, према томе, искључено да ће будућа истраживања народних говора изнети на видело још евидентније трагове постојања синтаксичке конструкције о којој је реч на српскохрватском језичком терену. С друге стране, не би требало затварати очи ни пред следећом чињеницом. Конструкција *јололавање сјоји*, коју бележи Вук, дата је ван ширег контекста, тако да се не зна каква је, у ствари, функција прилога у односу на глагол. Наиме, ту су у принципу подједнако могуће две интерпретације, једна без начинске детерминације, друга са њом: (1) „он стоји; он је (при том) гологлав”; (2) „он стоји ОНАКО КАКО ОДГОВАРА ЦЕРЕМОНИЈАЛНИМ ПРОПИСИМА: гологлав”. За остала два наведена примера у обзир долази, очигледно, ова друга интерпретација у којој је релевантна церемонијалност вршења радње: „поклонити се до земље ОНАКО КАКО ОДГОВАРА ЦЕРЕМОНИЈАЛНИМ ПРОПИСИМА: остајући (при том чину) гологлав”, односно „изљубити некога у руку ОНАКО КАКО ОДГОВАРА ЦЕРЕМОНИЈАЛНИМ ПРОПИСИМА: остајући (при том чину) гологлав”. За осветљавање проблема који овде разматрамо било би од одсудног значаја прибављање сигурних потврда о постојању и конструкција типа *јололавање сјоји* у поменутој интерпретацији (1), дакле таквих у којима прилог има искључиво значење „пратеће околности”.

Друкчију, живљу употребу прилога у старијим епохама илуструју и примери у којима овај облик затичемо у синтаксичкој позицији у којој се у стандардном српскохрватском доследно јавља прилог времена садашњег: *Zašto ja HROMO* (данас: *храмајући* — М. И.) *GREDEM, oše?* (Ardele Della Bella, XVIII век; *RJAK*, под речју *hrom*), односно номинална конструкција са предлогом *с* и инструменталом: *Bolesno i SUZNO* (данас: *са сузама* [у очима] — М. И.) *UZDIŠUĆI* (Anton Kadžić, XVIII век; *RJAK*, под речју *bolestan*).

Подсетила бих овде и на чињеницу, на коју сам једном другом приликом већ скренула пажњу⁷⁹, да је домену прилошке употребе припадала у старијем језику чак и она синтаксичка позиција у којој данас стоји искључиво придев конгруирајући својом парадигматском формом с именицом у зависном падежу (*видети ја живој и здравој, зашећи ја веселој* и сл.). Примери с прилогом су (релативно) бројни, потичу са разних делова српскохрватске језичке територије и из разних векова⁸⁰; уп.: *дан бѣ въ вѣрѣсти те зѣраво* (1320. година, краљ Милутин, *Пов.*, на стр. 43), *дан бѣ да се пиѣние вѣрѣте ви зѣраво и почтено* (1404. година, Дубровник; *Пов.*, на стр. 276), *Da bog da setuj i vsakomu pisaniju obreŝti vi ŝivo i zdravo i veselo* (1501. године, Ахмет-паша; *RJAK*, под речју *zdravo*), *ако да вогъ здраво да ваѣ донесе* (1618. године, монаси манастира

⁷⁹ В. О *ѣрилозима у вези са неким ѣтимолошким карактеристикама српскохрватске реченице*.

⁸⁰ Ни у XIX веку оваква прилошка употреба није била потпуно ишчезла са гла народних говора — в. пример из језика Марка Миљанова који се наводи у раду *О ѣрилозима у вези са неким ѣтимолошким карактеристикама српскохрватске реченице*.

Хиландара; MS, на стр. 560), *Ki te stvorih od ništare . . . čuvah, držah zdravo* (Јеролим Каваџин, почетак XVIII века; *RJAK*, под речју *zdravo*) и сл. Оваква ситуација већ по себи довољно речито говори о томе да је прилог некада био у много широј употреби него што је то данас. Питање које се одмах намеће гласи: како је некада стајало са одговарајућом употребом придева? На то се питање не може исцрпно одговорити без претходних детаљнијих истраживања старијег језичког стања, што ми себи овом приликом нисмо поставили у задатак. Једно је, међутим, несумњиво: придев се и у старијем језику понашао конкуретно према прилогу. Има доказа чак и за то да су се, понекад, у истој реченици једнога писца, уз исти глагол, нашла оба граматичка решења, и прилошко и придевско. Тако, на пример, Босанац Михајло Раднић изјављује: *Neće bog, da živeš ZLOVOLNO, nego VESELO i RADOSTAN* (1683. година; *RJAK*, под речју *zlovoljan*), а његов земљак из нешто познијег времена, Петар Филиповић, узвикује: *Misnik vrlo NEVESELO staše . . . stoj VESELO!* (1750. година; *RJAK*, под речју *stati*). Располажемо, поред осталог, и податком о томе да се још у XVI веку, у Дубровнику и на чакавском терену, један исти глагол могао комбиновати и са прилошком и са придевском верзијом придодате му лексичке јединице. Тако, рецимо, тројица Дубровчана, Никола Димитровић, Мавро Ветранић и Марин Држић, потврђују постојање конструкције *stojajini pripravno*: *Toga sić ima svaki nas u svako doba PRIPRAVNO STOJATI* (Н. Димитровић; *RJAK*, под речју *prpravan*), *Lav . . . STOJI s istoka PRIPRAVNO, da rimsko posvoji gospodstvo* (М. Ветранић; *RJAK*, под речју *prpravan*), *Svi STOJTE PRIPRAVNO, er ćete vidjet to dijete prislavno* (М. Држић, *RJAK*, под речју *prpravan*), док је из језика Арканђела Гучетића забележена одговарајућа конструкција с придевом: *STOJMO PRIPRAVNI, er ne znamo časa ni hipa, kad ćemo biti zazvani* (А. Гучетић, *RJAK*, под речју *prpravan*); Марко Марулић пише *DOŠAL SI ZDRAV domom . . .* (*RJAK*, под речју *zdrav*), а Петар Хекторовић *ZDRAVO nam svude HODI i VESELO domom DOJDI* (*RJAK*, под речју *zdrav*); итд.

Очевидно је кроз претходне векове већ текао процес (у једној дијалекатској зони, вероватно, нешто брже, у другој нешто спорије) који у свом данашњем исходу даје предност придеву као немаркираној категорији у односу на маркираног парњака — прилог, бар што се тиче стандардног језика. У поређењу, на пример, са савременим чешким, за који је, као што смо видели, утврђено иновирано форсирање употребе прилога, српскохрватски је прошао кроз сасвим супротну еволуцију. Ова чињеница има одређени значај за синтаксичку типологију словенских језика.

Миљка Ивић

Summary

Milka Ivić

ON SERBO-CROATIAN „MANNER ADVERBS”

The author points out the fact that predicate adverbs are used to modify either (1) the emergence „on the scene” of the action (*he remarked UNEXPECTEDLY, he asked AGAIN, etc.*) or (2) its performance (*he moves SLOWLY, he STUBBORNLY denied everything etc.*). Being unaware of such a theoretical distinction, grammarians as a rule classify Slavic modifiers of type (1) together with the modifiers of type (2) labelling them inconsistently either as manner adverbs or as temporal adverbs.

The author restricts her analysis to case (2). She states the principles by which different types of „manner” modification come to evidence. In addition, she gives a survey of the changes concerning the use of those modifiers which took place during the evolution of Serbo-Croatian.